

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΠΑΓΑΝΙΣΤΙΚΗΝ
ΚΑΙ ΠΡΩΪΜΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ

Ὑπὸ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΑΝΑΓΝΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Howard (τῶν Η.Π.Α.)

Κατὰ Μετάφρασιν κ. ΧΡΗΣΤΟΥ Χ. ΜΑΛΕΒΙΤΣΗ, Τμηματάρχου τῆς Ε.Σ.Υ.Ε.

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τεύχ. 5, τόμ. ΙΗ, τοῦ
περιοδικοῦ «ΣΠΟΥΔΑΙ» τῆς Α.Β.Σ. Πειραιῶς

ΑΘΗΝΑΙ — 1968

*Προς δημοσίευση
Καίρια και μαίρη
Μεταφράσι Ν. Α. Αναγνώ*

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΠΑΓΑΝΙΣΤΙΚΗΝ
ΚΑΙ ΠΡΩΪΜΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ

Ὑπὸ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΑΝΑΓΝΟΥ

Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Howard (τῶν Η.Π.Α.)

Κατὰ Μετάφρασιν κ. ΧΡΗΣΤΟΥ Χ. ΜΑΛΕΒΙΤΣΗ, Τμηματάρχου τῆς Ε.Σ.Υ.Ε.

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τεύχ. 5, τόμ. ΙΗ, τοῦ
περιοδικοῦ «ΣΠΟΥΔΑΙ» τῆς Α.Β.Σ. Πειραιῶς

ΑΘΗΝΑΙ—1968

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΠΑΓΑΝΙΣΤΙΚΗΝ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΜΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΕΠΟΧΗΝ *

Κατὰ τὸν τρίτο μ.Χ. αἰῶνα ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἄρχισε νὰ παρακμάζη. Ἡ διοικητικὴ μεταρρύθμιση προσετέθη στὰ βάρη τῆς φορολογίας. Ὁ στρατὸς ὀλοένα καὶ περισσότερο ἐκβαρβαρίζεται καὶ ἀκίνητοποιεῖται στὰ περιφερειακὰ φυλάκια. Ἡ ἐνεργὸς ἄμυνα τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε ἀνατεθῆ στους βαρβάρους μισθοφόρους. Ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία δὲν κατέρρευσε, ἀλλὰ σταμάτησε τὴν δυναμικὴ τῆς ἀνάπτυξη. Διάδοχός της στὴν ἀνατολὴ ἦταν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ἐπέδειξε πρόοδο καὶ πολιτισμὸ, μέχρι τὸ 1453, τὸ ἔτος ποῦ ἔπεσε ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἡ προσοχὴ τοῦ «κόσμου» ἐστράφη πρὸς τὴν Ἑνατολή· στὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρατηροῦμε τὴν ἀνάπτυξη τῶν πρώιμων Μέσων Χρόνων τῆς Δύσεως. Μὲ τὴν μετατόπιση τῆς ἔδρας τῶν αὐτοκρατόρων στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 330, ἡ Ρώμη ἔχασε τὸ πολιτικὸ της γόητρο, ἐνῶ ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης, ἠλλείψει πολιτικοῦ ἀντιπάλου, ἐνίσχυσε τὴ θέση του. Τοῦτο βοηθήθηκε περαιτέρω ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Ἑνατολῆς ὑπεστήριξαν τὸν χριστιανικὸ ἀγῶνα κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τῆς αἵρέσεως. Ἡ ἰσχὺς τοῦ Πάπα ἐγίνε καὶ τυπικὴ, ἀπὸ τὴ δῆλωση τοῦ Λέοντος τοῦ Μεγάλου (440 - 61) πῶς οἱ ἀποφάσεις τοῦ Πάπα ἔχουν ἰσχὺν νόμου (!).

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ μοναχισμοῦ στὴν Δύση, ἀπὸ τὸν μοναχὸ Ἀναστάσιο, ἄρχισε ξανά μιὰ κίνηση κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς δυτικῆς ζωῆς. Τοῦτη ἡ κίνηση ἐξωθήθηκε σὲ ἀνεδαφικὲς ἀκρότητες καὶ προκάλεσε μιὰν ἀντίδραση, ἡ ὁποία κορυφώθηκε στὸ νομοθετικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ ὁποῖο ἀποκατέστησε τὸ μέγα γόητρο τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Κατὰ τὴν διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου παρατηροῦμε τὴν ἀνάπτυξη δυὸ μεγάλων κινήματων: Πρῶτον, τὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἑνατολικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ δεύτερον, τὴν ἐπίδρομὴ κατὰ τῆς Δύσεως τῶν γερμανικῶν καὶ ἄλλων φυλῶν. Σ' αὐτὸ τὸ μελέτημα θὰ παρακολουθήσω τὸν σχηματισμὸ τῆς οἰκονομικῆς σκέψης τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, ἡ ὁποία ἐν προκειμένῳ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἐπειδὴ ὀδηγεῖ στὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῆς ζωῆς μας. Οἱ ἐξελίξεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐπηρέασαν κυρίως τὸν κόσμον τῆς Ἑνατολῆς.

* * *

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ συνοπτικὴ παρουσίαση μιᾶς σειρᾶς μαθημάτων, τὰ ὁποῖα παρεδόθησαν στὶς Οἰκονομικὲς Σχολὲς τῶν Πανεπιστημίων American καὶ Howard τῆς Οὐάσιγκτων, D.C. Ἐκφράζουμε τὰ εὐκρινῆ μας εὐχαριστήρια στὸν Dr καὶ τὴν Κα Garlick γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ χειρογράφου.

1) Μὲ διάταγμα τοῦ Αὐτοκράτορος Βαλεντινιανοῦ τοῦ 3ου.

Σκοπός μου δέν είναι νά ἐπιχειρήσω μιὰ λεπτομερή ἱστορική ἀνάλυση τῶν γεγονότων αὐτῆς τῆς περιόδου, ἀλλά νά χρησιμοποιήσω τὰ μονοπάτια τῆς ἱστορίας, προκειμένου νά ἐντοπίσω καί ἐνίοτε νά ἐρμηνεύσω ὠρισμένα οἰκονομικά περιστατικά πού παρουσιάζουν εἰδικό ἐνδιαφέρον.

Ἐνδιαφέρομαι ἐδῶ γιά τίς ἐξελίξεις τῆς οἰκονομικῆς σκέψης μετὰ ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς χριστιανικῆς θεωρίας. Μποροῦμε νά κατανοήσουμε τή σκέψη τῆς περιόδου αὐτῆς ἂν ἐξετάσουμε τίς ἰδέες πού τήν παρακίνησαν. Αὐτές οἱ ἰδέες εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διδασκολιῶν τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν ἀντιδράσεων σ' αὐτές ἐκ μέρους τοῦ παγανιστικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε στήν διατήρησή του.

Τὸ Εὐαγγέλιο διδάσκει πῶς ἡ ἐπίδιωξη τοῦ πλοῦτου ἀποξενώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπό τήν ὑπηρετήση τοῦ Θεοῦ καί πνίγει τὸν καλὸν σπόρον· ἡ πνευματικὴ τελείωση σχετίζεται μὲ τὴν πώληση ὅλης τῆς περιουσίας καί τὸν διαμοιρασμὸ τῆς στοὺς φτωχοὺς· ὁ φτωχὸς καί ὁ νηστικός κηρύσσονται ὡς εὐλογημένοι· στή θέση τῶν φροντίδων γιά τὸ αὐριο ἀντιμετωπίζουμε τὴν ἀπαίτηση ἐμπιστοσύνης στὸν Θεό. Στή θέση τῆς ἐγωϊστικῆς ἰδιοποίησης αὐτῶν πού ἀποκτᾶ ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νά τοποθετηθῆ ἡ ἐλεημοσύνη. Ἐναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς κοινότητος τῶν ἀτομικῶν ἀγαθῶν.

Μ' αὐτές τίς ἰδέες ἀντιμετωπίσθηκε ὁ ὕλισμὸς τῆς παγανιστικῆς ἐποχῆς. Τούτη ἡ φιλοσοφία ἐδημιούργησε ἓνα αἶσθημα σύγχυσης καί βίαιης ἀντίδρασης καί διεχώρισε τίς δυὸ δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἀντιλαμβάνονται τὸ πρόβλημα τῶν σκοπῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἐντελῶς διαφορετικὲς ὀπτικές γωνίες. Ὁ κόσμος δέν μποροῦσε νά καταλάβῃ τί τὸ κακὸ ὑπῆρχε ὅταν προσπαθοῦσε νά συμμορφωθῆ πρὸς τίς ἀρχές τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ὅπως αὐτές περιγράφονται στὸ *Corpus Juris Civilis*. Τὴν ἀπάντησιν τὴν ἔδιναν οἱ χριστιανοὶ ἀδελφοί, λέγοντας πῶς ἔρχεται κανεὶς σ' αὐτὸ τὸν κόσμον γυμνὸς καί ὁ, τιδὴποτε ἔχουμε τὸ πῆραμε ἀπὸ τοὺς ἄλλους μὲ τὴ βία. Δέν πρέπει νά κρατοῦμε τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ μόνο γιά τοὺς ἑαυτοὺς μας.

Δέν χωράει ἀμφιβολία πῶς θὰ ἀκολούθησαν συγκρούσεις, ὡς συνέπεια αὐτῶν τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων. Σύμφωνα μὲ τοὺς θεολόγους, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀντιβαίνει πρὸς τὴν φύσιν. Ἡ χρησιμοποίησις ὅλων αὐτῶν πού ὑπάρχουν στὸν κόσμον, λέγει ὁ Κλήμης, πρέπει νά εἶναι κοινὴ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. «Ἄλλὰ ἀπὸ ἀδικίας, ὁ ἓνας ὠνόμασε τοῦτο δικό του, ὁ ἄλλος τὸ ἄλλο, καί ἔτσι ἦλθε ἡ διαίρεσις μετὰ τῶν θνητῶν». Ὁ αὐτοπλουτισμὸς ὄχι μόνον ἐμπερικλείει τὸν πνευματικὸν κίνδυνον (1), ἀλλὰ εἶναι ἄδικος καθαυτός. Βάσει φυσικοῦ νόμου, κανένας δέν ἔχει δικαίωμα στὸ περισσεύμα.

Ἄλλὰ ἀναπτύχθη καί ἡ πρακτικὴ ἄποψη. Ἄν ἡ προσπάθεια γιά πλουτισμὸ εἶναι ἀμάρτημα, τότε ποιά εἶναι ἡ θέση τοῦ ἐμπορίου; Ἐδῶ οἱ διανοητὲς ἀντιμετώπισαν ἓνα δίλημμα: Πρῶτον, τὰ εὐεργετήματα τοῦ ἐμπορίου πρὸς τὴν κοινωνία δέν μποροῦν νά παρραθοῦν ἀλλὰ ἐκ δευτέρου, τὸ ἐμπόριον πραγματοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους γιά περαιτέρω πλουτισμὸ.

1) Δηλαδή τὴν «ἀπώλεια τῆς ψυχῆς». Σημ. τοῦ μεταφραστοῦ.

Ἐπί πλέον, τούισθηκε, πῶς ὁ ἔμπορος δὲν προσθέτει τίποτε στὰ ἐμπορεύματά του, καὶ πουλώντας σὲ ὑψηλότερες τιμές, τὸ κέρδος του εἶναι ζημία τοῦ ἄλλου. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἱερὸς Αὐγουστίνος (1) (354 - 430) παρατήρησε πῶς ἡ «οἰκονομικὴ ἐπιχείρηση» εἶναι καθαυτὴ κακὴ, διότι «στρέφει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθινῆς ἀνάπαυσης, πού εἶναι ὁ Θεὸς» πρὸς τὴν αὐξηση τοῦ πλούτου.

Ἔστωσο, ὁ Λέων ὁ Μέγας ἐτόνισε πῶς τὸ ἐμπόριο καθαυτὸ δὲν εἶναι κακὸ, «ἀλλὰ ὁ τρόπος πού ὁ ἄνθρωπος ἐκτελεῖ τὸ ἐμπόριό του καθορίζει ἂν τοῦτο εἶναι καλὸ ἢ κακὸ, δεδομένου ὅτι τὸ κέρδος μπορεῖ νὰ εἶναι ἐντιμὸ ἢ ἀνέντιμο».

Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς συζήτησης ἦταν ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα στοὺς κληρικούς καὶ στοὺς λαϊκούς. Ἡ πρώϊμη ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἀπαγόρευε στοὺς κληρικούς νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο. Μόνον ἡ γεωργία καὶ ἡ χειροτεχνία τοὺς ἐπετρέπη γιὰ νὰ τοὺς παρασχεθοῦν ἡ τροφή καὶ τὰ μέσα συντηρήσεως. Αὐτὴ ἦταν ἡ τάση καὶ οἱ διδασκαλίαι τῆς Ἐκκλησίας ἐπάνω στὰ οἰκονομικὰ ζητήματα κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῶν Μέσων Χρόνων.

Ἔστωσο, ἡ καταδίκη τοῦ ἐμπορίου ἔμεινε χωρὶς συνέπειες, διότι τὸ ὑπάρχον ἐμπόριο συνδεόταν μὲ πολυτελεῖ προιόντα προοριζόμενα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν βασιλέων καὶ τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρετο στὴ μεγάλη διακίνηση τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ καταδίκη του ἀπὸ τὸν κλῆρο δὲν ἐμπόδιζε τὴν κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν. Ἐπί πλέον, ὁ δέκατος αἰώνας χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ θρησκευτικὴ ἀναγέννηση· ἐκφράσθηκε μὲ τὴ μορφή τῆς οἰκοδομήσεως καθεδρικών ναῶν καὶ μὲ τὴν ἀνάληψη τῶν σταυροφοριῶν. Καὶ τὰ δύο κινήματα ἦσαν δαπανηρὰ καὶ πρέπει νὰ προσέξουμε τὶς πηγὰς πού τὰ ἐχρηματοδότησαν. Τὸ ἐμπόριο δὲν ἦταν ἡ μικρότερη.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἀνάπτυξη τῶν πόλεων, ὁ σχηματισμὸς τῶν ἐμπορικῶν συνδέσμων καὶ ἡ καθιέρωση ἀγορῶν συνένωσε τὸν κόσμον, ὡς ἀγοραστὰς καὶ πωλητὰς, σ' ἓνα βαθμὸ ἀγνωστο μέχρι τώρα. Αὐτὲς οἱ νέες ἐξελίξεις ὠδήγησαν στὴν ἀναζωογόνηση τῆς σπουδῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο ἔγινε τόσο σπουδαῖο, ὥστε ἡ μελέτη τῆς θεολογίας σχεδὸν ἐγκατελείφθη.

Τούτη ἡ νέα τάση ἔθεσε σὲ συναγερμὸ τὸν κλῆρο, καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια ἀπαγόρευαν στοὺς σπουδαστὰς τῆς θεολογίας τὴν μελέτη τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶχε κωδικοποιηθῆ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό, στηριζόταν στὴ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ Ἐκκλησία ἐπέδιωσε μιὰν ἐκ νέου ἐφαρμογὴ τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νὰ καταδικασθοῦν μερικὲς πρακτικὲς ἀπόψεις. Πρὸς τοῦτο, ἡ προσοχὴ τῆς ἐστράφη πρὸς δύο σημεῖα: Πῶς τὸ ἐμπόριο δὲν ἦταν κακὸ ἂν τὸ ἐμπόρευμα ἐπωλήθητο σὲ δικαία τιμὴ καὶ πῶς ἡ λήψη τόκου ἦταν ἀμάρτημα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴ πῶς ὁ καθορισμὸς τῆς τιμῆς ἦταν ζήτημα πού θὰ ρυθμιζόταν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη σύμβαση·

1) Αὐτὸς συνέδεσε τὴν κλασσικὴ παράδοση μὲ τὶς ἰδέαι τῶν μεσαιωνικῶν σχολαστικῶν.

τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη ἦσαν ἀπολύτως ἐλεύθερα νὰ συμφωνήσουν τὴν τιμὴ μὲ δικό τους κίνδυνο. Ὁ μόνος περιορισμὸς ποὺ ἐπέβαλλε στὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο ἦταν γιὰ τὴν προστασία τοῦ πωλητοῦ· σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν κανόνα: ὅταν ἓνα ἀντικείμενο ἐπωλήτο στὴ μισή του ἀξία ὁ πωλητὴς μπορούσε νὰ τὸ πάρη πίσω, ἐκτὸς ἂν ὁ ἀγοραστὴς ἀποφάσιζε νὰ συμπληρώσῃ τὴν τιμὴ στὸ σύνολό της· ἀλλὰ τοῦτο σπανίως ἐμείωνε τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ ἀγοραστὴς καὶ ὁ πωλητὴς ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ συμφωνήσουν μεταξύ τους κατὰ τὴν ἀρέσκειά τους.

Ἡ Ἐκκλησία ἔφερε ἀντίρρηση σ' αὐτό, μὲ τὴν θεωρία τῆς «δικαίας τιμῆς», μὲ τὴν ὁποία ἐννοεῖτο ἡ «πραγματικὴ» δικαία τιμή. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἱερὸς Αὐγουστίνος: «Γνωρίζω ἓνα ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ὅταν τοῦ προσεφέρθῃ ἓνα χειρόγραφο γιὰ ἀγορά, καὶ εἶδε πὼς ὁ πωλητὴς ἀγνοοῦσε τὴν ἀξία του, ἔδωσε στὸν πωλητὴ τὴν δικαία τιμή, μολονότι τοῦτος δὲν τὸ περίμενε».

Τὴν ἀναθεώρηση τῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀνέλαβε ὁ Ἅγιος Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης (1) ὁ ὁποῖος συγκεφαλαίωσε τὶς διδασκαλίες τῶν προηγουμένων καὶ ἐτοίμασε τὴν θεμελίωση γιὰ τὶς κατοπινὲς θεωρητικὲς οἰκοδομήσεις. Ὁ Ἀκινάτης ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν συζήτηση τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρετῶν. Ὦρισε τὴν δικαιοσύνη ὡς «τὴν διηνεκὴ καὶ σταθερὴ θέληση παροχῆς στὸν καθένα αὐτὸ ποὺ δικαιούται». Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἐξήτασε τὸ πρόβλημα τοῦ ἐμπορίου. Ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: ἐπιτρέπεται νὰ πουλᾶς ἓνα πρᾶγμα παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀξία του;

Ἀπαντώντας σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ὁ Ἅγιος Θωμᾶς ἀκολούθησε τὴν φημισμένη του μέθοδο συλλογισμοῦ, ἡ ὁποία συγκεφαλαιώνεται ὡς ἐξῆς: Πρῶτον, ἔθετε τὴν πρόταση ποὺ ἠθελε νὰ ἀποδείξῃ· δεύτερον, ἀνέπτυξε ἐπιχειρήματα ἐναντίον αὐτῆς τῆς προτάσεως· τρίτον, προέβαλλε μερικὰ ρητὰ ἀπὸ τὴν Βίβλο ἢ ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον αὐτῆς τῆς προτάσεως· τέταρτον, παρεῖχε τὰ δικά του συμπεράσματα καὶ τοὺς λόγους ποὺ τὰ ὑποστήριζαν. Μ' αὐτὸν τὸν συλλογισμό ἀνέλαβε νὰ θεμελιώσῃ τὴ θέση του γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν τιμὴ.

Πρῶτον· ἐπιχειρήματα εὐνοοῦντα τὴν θέση πὼς μπορεῖ νὰ οὕξηθῃ ἡ τιμή.

1. Ἡ δικαιοσύνη ὀρίζεται κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀστικοῦ δικαίου· τὸ ἀστικὸ δίκαιο ἐπιτρέπει στὸν ἀγοραστὴ καὶ στὸν πωλητὴ νὰ προσπαθῇ ὁ ἓνας νὰ καταπείσῃ τὸν ἄλλον.

2. Ὁ καθένας προσπαθεῖ νὰ ἀγοράσῃ φθηνώτερα· αὐτὸ εἶναι κοινὴ ἐπιθυμία καὶ ὅ,τι εἶναι κοινὴ ἐπιθυμία εἶναι φυσικὸ· καὶ ὅ,τι εἶναι φυσικὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἁμαρτία.

3. Ἄν νομίζης πὼς δίνεις ὡς δῶρο παραπάνω ἀπὸ τὸ δῶρο ποὺ λαβαίνεις, σίγουρα μιὰ τέτοια διαφορὰ πρέπει ἐπίσης νὰ τηρηθῇ κατὰ τὶς συμβάσεις.

Ἄλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι ἀντίθετα πρὸς τὰ λόγια τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ ὁποῖα λέγουν: «Αὐτὸ ποὺ θέλεις νὰ σοῦ κάνουν οἱ ἄνθρωποι,

1) 1225-1274.

νά τὸ κάνης κ' ἐσὺ σ' αὐτούς». Μ' αὐτὸ ὡς βάση, ὁ Ἀκινάτης παρετήρησε πὼς εἶναι ἄδικο νὰ δημιουργήσῃς μιὰ διαφορὰ στὶς συναλλαγές, μολονότι εἰδικές περιπτώσεις μποροῦν ἐνίοτε νὰ τὸ ἐπιτρέπουν. Ὁ θεσμὸς τῆς πωλήσεως καὶ τῆς ἀγορᾶς ἐμπορευμάτων εἰσῆχθη γιὰ τὸ κοινὸ ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ὑπάρχη γιὰ τὸ κοινὸ ὄφελος ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν. Ὁ Ἀκινάτης ἔκρινε τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, μὲ τὴν παρατήρηση πὼς ἐνῶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαγορεύῃ ὅ,τι θὰ ἦταν βλαβερὸ στὴν κοινωνία, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ βλάπτῃ τὴν ἀνθρώπινη ἀρετὴ, καὶ σφάλλει διότι δὲν τιμωρεῖ τίς πράξεις τίς ἀντίθετες πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ἀρετὴ. Ἀπέρριψε τὴν θεωρία πὼς ἡ κακία ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τὸν Νόμο δὲν εἶναι κακία. Σχετικὰ μὲ τὴ φιλία, παρετήρησε πὼς τούτῃ εἶναι διαφορετικὸ πρᾶγμα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δικαιοσύνη.

Ἡ ἀξία, βάσει τῆς θεωρίας τοῦ Ἀκινάτη, ἦταν κάτι τὸ ἀποκλειστικὰ ἀντικειμενικὸ καὶ ἦταν καθῆκον τῆς ἐξουσίας νὰ ἀναλάβῃ νὰ καθορίσῃ ποιά πρέπει νὰ εἶναι ἡ δικαία τιμὴ.

Δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστευθῇ κανεὶς στὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ ἀτόμου. Στὴν περίπτωση ὅπου πωλεῖται κάτι τὸ ὁποῖο εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι, τοῦτο κατὰ τὸν Ἀκινάτη δὲν εἶναι ἀμάρτημα, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι : 1) εἶναι κανονικὸ ὑποκατάστατο· 2) τὰ μέτρα συγκρίσεως διαφέρουν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο· 3) ὁ πωλητὴς δὲν γνωρίζει τὴν διαφορὰ στὴν ποιότητα. Ὡστόσο, ὁ Ἀκινάτης δὲν θέλει νὰ παραδεχθῇ καμμιά ἀπὸ αὐτὲς τίς δικαιολογίες.

Ὁ Ἅγιος Θωμᾶς ἐξήτασε τὸ πρόβλημα, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐμπορία καὶ ἂν ἡ ἐμπορία πρέπει νὰ γίνεται γιὰ κέρδος. Ἴδου τρία βασικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τοῦ ἐμπορίου. 1) Εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴν θέληση τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ οἱ ἐμποροὶ εἶχαν ἐκδιωχθῆ ἀπὸ τὸν Ναό. 2) Ἡ λογικὴ λέγει πὼς αὐτὸς ποὺ ἀγοράζει φθηνὰ πρέπει νὰ πωλῇ φθηνά. 3) Αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀμάρτημα γιὰ τὸν κληρὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθὸ γιὰ τοὺς λαϊκοὺς. Παρετήρησε πὼς τὸ ἐμπόριο ἐπιτρέπεται προεπιμένου νὰ ἀποκτηθοῦν τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ ζωὴ. Ἡ ἐμπορία νὰ γίνεται γιὰ κάποιο ἔντιμο σκοπὸ. Τὸ ἐμπόριο εἶναι ἀμάρτημα ὅταν ὁ τελικὸς του σκοπὸς εἶναι τὸ κέρδος καθαυτὸ καὶ πολὺ περισσότερο, ὅταν τὸ ἐμπόρευμα πωλεῖται ἀμεταποίητο σὲ ὑψηλότερη τιμὴ. Ἡ ἀνώτερη τιμὴ δικαιολογεῖται ὅταν χρειάζεται νὰ καταβληθῇ ἐργασία γιὰ νὰ μεταφερθῇ τὸ ἐμπόρευμα ἀπὸ ἕνα τόπο στὸν ἄλλον. Εἶναι καθῆκον τοῦ ἀγοραστοῦ καὶ τοῦ πωλητοῦ νὰ καταλήξουν κατὰ τὸ δυνατόν σὲ μιὰ δικαία τιμὴ. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο ὁ Ἀκινάτης ἐπιθυμεῖ νὰ σύρῃ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ νόμιμο ἐμπόριο καὶ στὸ παράνομο· ἡ διάκριση ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ κίνητρα τοῦ ἐμπόρου. Κατεδίκασε ὅλο τὸ κερδοσκοπικὸ ἐμπόριο, ὅλες τίς ἀπόπειρες ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀπόκτηση κέρδους μὲ ἐπιτηδεῖα χρῆση τῶν μεταβολῶν τῆς ἀγορᾶς. Σαφῶς συνιστοῦσε τὴν κρατικὴ ρύθμιση τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν.

Τοκογλυφία (1). Οἱ διδασκαλίες τῆς Ἐκκλησίας σχετικὰ μὲ τὴν τοκο-

1) Ἀναφέρεται γενικὰ στὶς ἐπιβαρύνσεις τοῦ δανειζομένου χρήματος.

γλυφία ἄρχισαν μὲ τὴν πολὺ φυσικὴ προσπάθεια νὰ ἐνισχυθῆ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν. Στὴν ἀρχή, ἡ ἀπαγόρευση δανεισμοῦ χρήματος μὲ σκοπὸ τὸ κέρδος ἦταν μιὰ ρύθμιση ἐσωτερικῆς πειθαρχίας, πού ἀφοροῦσε μόνον τὸ κλῆρο. Ἡ Σύνοδος τῆς Νικαίας, στὰ 325, ἀπαγόρευσε στὸν κλῆρο νὰ ἀσκῆ τὴν τοκογλυφία, μὲ ποινὴ τὴν ἀπώλεια τοῦ κληρικοῦ ἀξιώματος. Στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη, ἡ ἀπαγόρευση ἐπεξετάθη στοὺς λαϊκοὺς μὲ διατάγματα τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (768 - 814) καὶ ἀπὸ τὶς Συνόδους τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Γιὰ ἓνα διάστημα ἡ διαμάχη ἐπάνω στὸ θέμα ἐσίγασε-ἔξ αἰτίας τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσοχὴ τῶν κληρικῶν ἐστράφη πρὸς τὸ ἁμάρτημα τῆς τοκογλυφίας, μὲ τὴν ἀναγέννηση τῆς σπουδῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου στὴ Δύση, ἀπὸ τὸν 12ο αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν.

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς, ὁ Accursius τῆς Βολωνίας, ἀγνόησε ἐντελῶς τὸ Κανονικὸ Δίκαιο κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἰουστινιανείου Κώδικος, σχετικὰ μὲ τὴν τοκογλυφία. Ὁχι μόνον τὸ ἀγνόησε, ἀλλὰ στὸν καθηγητικὸ του μισθὸ προσέθεσε καὶ εἰσοδήματα πού προέκυψαν ἀπὸ δανεισμὸ χρημάτων—ἀκόμα καὶ πρὸς τοὺς σπουδαστὲς του.

Ἡ παπικὴ νομοθεσία ἐναντίον αὐτοῦ πού ἐθεωρεῖτο μεγεθυνόμενο κακὸ ἄρχισε νωρὶς ἀπὸ τὸ 1179. Στοὺς Κανόνες τῆς Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (1512), τὴν ὁποία συνεκάλεσε ὁ Πάπας Ἀλέξανδρος ὁ 3ος, διαβάζουμε: «Δεδομένου ὅτι τὸ ἔγκλημα τῆς τοκογλυφίας ἀσκεῖται σχεδὸν παντοῦ, ἔτσι ὥστε πολλοὶ ἐγκαταλείπουν κάθε ἄλλη ἐργασία καὶ γίνονται τοκογλύφοι... διατάσσομε οἱ ἀποδεδειγμένως τοκογλύφοι νὰ μὴ γίνονται δεκτοὶ εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν, οὔτε νὰ τοὺς γίνετα χριστιανικὴ ταφή, καὶ κανένας ἱερέας νὰ μὴ δεχθῆ τὴν ἐλεημοσύνη τους». Ὁ ἴδιος Πάπας διέταξε, ὅτι οἱ τοκογλύφοι, ἀκόμη δὲ καὶ οἱ κληρονόμοι τοκογλύφων, πρέπει νὰ ἀναγκάζωνται νὰ ἀποκαθιστοῦν τὰ ἀδίκως ἀποκτηθέντα κέρδη, μὲ ἀνάλογες ποινές.

Ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος ἐσυστηματοποίησε τὶς διδασκαλίες τῆς Ἐκκλησίας ἐπάνω στὸ προκείμενο θέμα καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης ἐτοποθέτησε τὸ ἐπιχείρημά του κατὰ τῆς τοκογλυφίας κατὰ τρόπο φιλοσοφικό. Μέχρις αὐτῆ τὴν ἐποχὴ δὲν εἶχε γίνει ἀπόπειρα γιὰ τὸν ἄμεσο ἐπηρεασμὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῶν διαφόρων κρατῶν· στὰ 1274 ὁ Γρηγόριος διέταξε τὴν ἐξωση τῶν ξένων τοκογλύφων ἀπὸ τὰ σπίτια τους καὶ ἀπὸ τὴν κτηματικὴ τους περιουσία, ἀπαγόρευσε νὰ τοὺς ἐνοικιάζωνται σπίτια, καὶ ἐκήρυξε ἄκυρες τὶς διαθήκες τῶν ἀμετανοήτων τοκογλύφων. Ὅλα αὐτὰ ὑπήγαγον τὴν τοκογλυφία στὴν δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων. Τὸ τελευταῖο βῆμα ἔγινε ἀπὸ τὸν Κλήμεντα τὸν 5ο στὰ 1311, ὁ ὁποῖος εὐθαρσῶς ἐκήρυξε ὡς ἄκυρη ὅλη τὴν κοσμικὴ νομοθεσία πού εὐνοοῦσε τὴν τοκογλυφία. Καὶ ἐχαρὰ κτήρισε ὡς αἴρεση τὴν πίστη ὅτι ἡ τοκογλυφία δὲν εἶναι ἁμάρτημα.

Ὁ Bartolus (1413 - 1457), ὁ ἰδρυτὴς τῆς δευτέρας μεγάλης σχολῆς γιὰ λαϊκοὺς, ἔλαβε διαφορετικὴ θέση ἀπὸ αὐτὴν πού εἶχε λάβει ὁ Accursius. Αὐτὸς ἐκήρυξε πῶς ἡ τοκογλυφία ἀπαγορεύεται τόσο ἀπὸ τὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Κανονικὸ νόμο. Ἀκόμη καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε θέσει ὠρισμένους περιορισμοὺς στὸν δανεισμὸ τῶν χρημάτων.

Ποῦ ἐπάνω δικαιολογοῦν τὴν ἀπαγόρευση τῆς τοκογλυφίας οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ θεολόγοι; 1. Ἐπάνω στὴν ἀυθεντία τῶν Εὐαγγελίων· 2. Ἐπάνω στὸν Μωσαϊκὸ Νόμο, ὁ ὁποῖος ἀπαγορεύει τὴν τοκογλυφία μεταξύ τῶν Ἑβραίων. «Ἄν δανειζῆς χρήματα στοὺς φτωχοὺς τοῦ λαοῦ μου, δὲν θὰ τοὺς συμπεριφερθῆς ὡς τοκογλύφος, οὔτε θὰ τοὺς ὑπολογίσῃς τοκογλυφικὸ τόκο»· 3. Ἐπάνω στὴν ἀριστοτέλεια θεωρία πῶς τὸ χρήμα καθαυτὸ εἶναι ἄγονο, καὶ πῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαιτηθῆ δικαίως πρόσοδος ἢ πληρωμὴ γιὰ τὴν χρῆση του· 4. Ἐπάνω στὸ γεγονός ὅτι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ νομοθέτες ἰσχυρίζονται πῶς ἡ τοκογλυφία ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὸν φυσικὸ λόγο (reason) καὶ ἄδικη.

Τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο ὑπεστήριζε τὴν θεωρία πῶς ὅταν τὸ χρήμα περάσῃ στὰ χέρια τοῦ ὀφειλέτη, ὁ τελευταῖος ἔχει τὴν ἀπόλυτη κυριότητα αὐτοῦ. Συνεπῶς, παρετήρησαν οἱ κανονιστές, κανένας δὲν πρέπει νὰ πληρώσῃ τοκογλυφικὰ ποσοστὰ ἐπιτοκίου γιὰ τὴν χρησιμοποίησή τῆς δικῆς του ἰδιοκτησίας. Ἡ συναλλαγή ἦταν μίᾶ πώληση ὄπου ἡ πληρωμὴ τῆς τιμῆς ἀνεβλήθη. Σ' αὐτοὺς ποὺ παρετήρησαν πῶς μίᾶ τέτοια πληρωμὴ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀπώλεια χρόνου τοῦ δανειστοῦ, ἀντιπαρετήρησαν πῶς ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἰδιοκτησία κανενὸς καὶ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαιτηθῆ νὰ πληρωθῆ γι' αὐτόν.

Ἄνω ὁ Ἄκινάτης ἐπαναδιτύπωσε τὸ ἐπιχείρημα ὡς ἑξῆς: 1. Ἡ τοκογλυφία καθαυτὴ εἶναι ἄδικη διότι ὁ τοκογλύφος λαμβάνει χρήματα γιὰ τὴν πώληση πράγματος ποὺ δὲν ὑπάρχει· 2. Ὅταν γίνεται δανεισμὸς χρημάτων, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἐμπορεύματα, ὅλα τὰ δικαιώματα κυριότητος μεταβιβάζονται· 3. Στὴν περίπτωση ποὺ ἓνα ἐμπόρευμα δὲν ἀναλίσκεται διὰ μιᾶς, τὸ ἐμπόρευμα μπορεῖ νὰ διαχωρισθῆ ἀπὸ τὴν χρῆση του· ἐπὶ παραδείγματι μπορεῖ ἓνας νὰ λάβῃ μίᾶ τιμὴ γιὰ τὴ χρῆση ἑνὸς σπιτιοῦ πλέον τὸ κόστος ἀποκαταστάσεως τῆς ζημίας· 4. Κατὰ τὴν ἀριστοτέλεια ἀνάλυση ἡ βασικὴ χρῆση τοῦ χρήματος εἶναι ἡ κατανάλωσή του, ὥστε τὸ πρᾶγμα δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθῆ ἀπὸ τὴν χρῆση του.

Ἀργότερα, κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα, ἡ θεωρία τροποποιήθηκε καὶ ὑποστηρίχθηκε πῶς τοκογλυφικὸ ἦταν αὐτὸ ποὺ ἐλαμβάνετο ἐπὶ πλέον ἑνὸς ποσοστοῦ ('). Ἡ δικαιολόγηση τῶν παραπάνω ἰδεῶν ἐπάνω στὸ θέμα τῆς τοκογλυφίας, κ' ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρές, τὶς ὑπὲρ καὶ τὶς κατὰ, συνοψίζεται ὡς ἑξῆς:

1. Ὑπὲρ: αὐτὸς ποὺ ἔχει χρήματα δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ δανείσῃ, ἂν τὰ δανείσῃ, εἶναι ἐλεύθερος νὰ θέσῃ τοὺς ὅρους ποὺ τοῦ ἀρέσουν· 2. κατὰ: βεβαίως δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ δανείσῃ καὶ ἂν τὸ κἄνῃ πρέπει νὰ θέσῃ δικαίους ὅρους· κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαθέσῃ ὅπως τοῦ ἀρέσει τὴν περιουσία του.

Γιὰ νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε, ἀπὸ τὸν 11ο ὡς τὸν 14ο αἰῶνα, πολὺ μικρὸ πεδίο γιὰ τὴν ἐπένδυση κεφαλαίων ὑπῆρχε· κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ὅταν ἐγένετο δανεισμὸς χρήματος ἦταν συνήθως γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἓνας βασιλιάς μίᾶ αἰφνίδια ἀτυχία, ἢ ἓνα μοναστήρι νὰ κτήσῃ μίᾶν ἐκκλη-

1) Ἐδῶ εἶναι ποὺ βρίσκουμε τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν τόκο καὶ στὴν τοκογλυφία.

σία· σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἐφαίνετο ἄδικο, αὐτὸς πού κατεῖχε χρήματα (καὶ δὲν τὰ τοποθετοῦσε μόνος του σὲ παραγωγικούς σκοπούς) νὰ κερδίξῃ ἀπὸ τὴν ἀτυχία ἢ τὴν εὐσέβεια τῶν ἄλλων.

Ὅταν ἄρχισε ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, οἱ εὐκαιρίες γιὰ ἐπενδύσεις ἐμεγάλωσαν καὶ μειώθηκε ἡ ἀδικία ἀπὸ τὴν τοκογλυφία. Συγγραφεῖς τοῦ 16ου αἰῶνος πού ἀποπειράθησαν μιὰ συστηματικὴ μελέτη τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, ἐμελέτησαν τὸ πρόβλημα τοῦ κεφαλαίου, τοῦ χρήματος καὶ τῆς ἀξίας, καὶ γιὰ πρώτη φορά διετύπωσαν μιὰ γενικὴ οἰκονομικὴ θεωρία. Βάσει αὐτῆς τῆς θεωρίας, ἐτέθησαν οἱ ἑξῆς ἀρχές: 1. Ἀπαγόρευση τῆς τοκογλυφίας κατὰ τὸν δανεισμὸ χρημάτων· 2. Ἀπαγόρευση πληρωμῶν σὲ εἶδος πέραν τοῦ δανεισθέντος ποσοῦ· 3. Ἀπαγόρευση πωλησίσεως σὲ ὑψηλότερη, ἀπὸ τὴν δικαία, τιμὴ, λόγῳ τῆς ἀμονῆς τῆς πληρωμῆς· καὶ 4. Ἀπαγόρευση ὁποιασδήποτε ἀτιμίας μ' ὅποια μορφή κι' ἂν ἐκδηλῶνεται.

Τὰ ζητήματα πού ἀπασχολοῦσαν τὴν οἰκονομικὴ σκέψη κατὰ τοὺς Μέσους Αἰῶνες ἀντιμετωπίζονταν μὲ τὴν ἑξῆς πρόταση: γιὰ κάθε ἐμπόρευμα ἢ ὑπηρεσία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μιὰ δίκαιη ἀναλογία σὲ χρῆμα: γι' αὐτὸ τὸ λόγο κάθε χώρα πρέπει νὰ κατέχῃ ἓνα ἀξιόπιστο νόμισμα· τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπῆς βάσει τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἦτο προνόμιο τοῦ κράτους· αὐτὲς οἱ ἰδέες, ἡ ἰδέα τοῦ χρήματος καὶ ὁ ἐλεγχὸς του, ὠδήγησαν τοὺς ἡγεμόνες τῶν νεαρῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης νὰ κυκλοφορήσουν δικὰ τους νόμισμα. Ἔτσι, ὁ πρῶτος βοηθὸς ἑνὸς ὀργανωμένου κράτους ἦταν ἡ δημιουργία ἑνὸς μέσου συναλλαγῶν. Ἡ πρώτη νέα καὶ ἀνεξάρτητη νομισματοκοπὴ στὴν Δυτικὴ Εὐρώπη, μιὰ μίμηση σὲ χρυσὸ ἑνὸς μικροῦ ρωμαϊκοῦ νομίσματος, ἔγινε ἀπὸ τοὺς Μεροβιγγιανοὺς ἡγεμόνες.

Στὴν Ἀγγλία, τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπῆς ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρεῖτο ὡς εἰδικῶς ἀναγόμενο στὴν βασιλικὴ ἀξιοπρέπεια· μερικὰ νομίσματα εἶχαν κοπῆ στὸ Καντέρμπουρυ καὶ στὴν Ἰόρκη μὲ ἀποτυπωμένες τὶς μορφές τῶν ἐπισκόπων. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνος ἡ θεωρία ἐνέπτυσσε πῶς «κανεῖς δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ νομισματοκοπεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βασιλιά». Στὴ Γαλλία, Γερμανία καὶ Ἰταλία τὸ δικαίωμα τῆς νομισματοκοπῆς ἀπεκτήθη ἀπὸ ὅλους τοὺς πιὸ σημαντικοὺς ἡγεμόνες καὶ ἀπὸ τὶς μεγάλες πόλεις. Ὁ βασικὸς κίνδυνος ἐυνίστατο στὴν ἔκδοση κακοῦ χρήματος.

Ἐξ ὕστερα ἀπὸ τὸ ἀξιόπιστο χρῆμα, δευτέρα σὲ σημασία ἔρχονται τὰ ἀξιόπιστα μέτρα καὶ σταθμά· τὸ *Corpus Juris Canonici* προβλέπει τὰ ἑξῆς: «Ἄν κανένας ἀποτολήσῃ νὰ μεταβάλῃ τὰ ὀρθὰ μέτρα καὶ σταθμά γιὰ νὰ κερδίσῃ, νὰ τιμωρηθῇ μὲ τριάντα μέρες διαβίωση μὲ νερὸ καὶ ψωμί».

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα, οἱ Ἀρχές ἐθεώρησαν πῶς εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ ρυθίσουν κάθε εἶδους οἰκονομικὴ συναλλαγὴ, ὅπου τὸ ἀτομικὸ συμφέρον ὀδηγοῦσε σὲ ἀδικία· τοῦτο ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θεωρίας γιὰ τὴν δικαία τιμὴ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ νομοθετήματα καὶ τοὺς κανονισμοὺς ἀπέβλεπαν στὴν παρεμπόδιση μερικῶν συγκεκριμένων ἀπατῶν.

Ἐπῆρχαν ἀπαγορεύσεις κατὰ τοῦ μονοπωλίου προμηθείας ἀγαθῶν διατροφῆς. Ἐπίσης, ἡ τιμὴ τοῦ ἄρτου ἐλεγχόταν αὐστηρῶς, ἀλλὰ ἀπὸ ὅλους

τούς περιορισμούς που επέβιλλαν οί κυβερνήσεις, ή πιό σπουδαία ήταν ή άπαγόρευση τής τοκογλυφίας.

Τά τελευταία χρόνια τοῦ 15ου αἰῶνος εἶδαν τήν ὀνάπτυξη μιᾶς πλήρους καί συστηματικῆς θεωρίας, ή ὁποία ἄγγιζε κάθε πλευρά τής οικονομικῆς ζωῆς — πρόκειται γιά τί Κανονικό Δίκαιο. Ἐκεῖνο τόν καιρό ή οικονομική ἐπιστήμη ήταν διαφορετική ἀπό τήν σημερινή, διότι τότε ήταν ἐπιστήμη πρακτική. Τήν συνέθεταν μᾶ σειρά ἀπό κανόνες καί προδιαγραφές που ἀναφέρονταν μᾶλλον στήν συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου παρά σέ συμπεράσματα βγαλμένα ἀπό γεγονότα. Ἡ ἐπιστήμη τής «Κανονικῆς θεωρίας» ήταν ή θεολογία καί μάλιστα ὁ κλάδος τῆς ὁ γνωστός ὡς Χριστιανική Ἠθική, προδιαγράφει μιᾶ σειρά ἀπό ὀρθές καί μή ὀρθές πράξεις στήν οικονομική σφαῖρα. Ἐν τούτοις, δέν μπορούσε νά μίην ὑπάρχουν καί αὐστηρῶς οικονομικές θεωρήσεις καί δέν ἦσαν ὀλοσχερῶς ἀποῦσες ἀπό τίς συζητήσεις, ἀκόμη καί τῶν μεσαιωνικῶν θεολόγων· ἐπαῖξαν σημαντικό ρόλο ἀνάμεσα στά ἠθικά κριτήρια.

Ἄκριβῶς ὀπως δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε τόν Ἄνταμ Σμιθ χωρίς νά λάβουμε ὑπ' ὀψη μα τούς φυσιοκράτες, ἔτσι καί ή ὀρχή τής ἐμποροκρατικῆς θεωρίας δύσκολα γίνεται νοητή χωρίς τή γνώση τής Κανονικῆς θεωρίας. Ὁ Ἐμποροκρατισμός ἰσταται ἔναντι τής Κανονικῆς θεωρίας ἔν μέρει ὡς ἀντίθεση καί ἔν μέρει ὡς συνέχειά του. Ἡ πορεία τής οικονομικῆς θεωρίας εἶναι σάν ρεῦμα, τὸ ὀποῖο μπορεῖ νά μεταβάλη μέγεθος καί κατεύθυνση, ἀλλά ὡστόσο ἔχει μιᾶ συνέχεια κινήσεως.

Ἡ Κανονική θεωρία τοῦ 15ου αἰῶνος δέν ήταν παρά ή ὀνάπτυξη τῶν ἀρχῶν που ἤδη ἔγιναν δεκτές ἀπό τήν Ἐκκλησία στούς πρώτους αἰῶνες· ὡστόσο, δέν ήταν μιᾶ συλλογή ἀσυσχετίστων γνωμῶν, ἀλλά ἔνα συνδεδεμένο ὀλον.

Στίς θεωρητικές πραγματείες δίδεται ὀλοένα καί περισσότερος χῶρος γιά τήν μελέτη τῶν οικονομικῶν προβλημάτων, πολλὰ ἀπό τὰ ὀποῖα ἐμφανίζονται στήν ἀρχή, ὡς μιᾶ σειρά ἀπό δόγματα καί κατόπιν ἀνατυπῶνονταν σέ χωριστή μορφή.

Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου καί ή ὀνάπτυξη νέων ἐπιχειρηματικῶν μεθόδων, ἦσαν ὑπεύθυνα γιά τήν γρήγορη ἐπέκταση τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, στὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἡ ἀπαγόρευση τής τοκογλυφίας ἀποτελοῦσε τὸ κεντρικό σημεῖο τῶν αἰσθημάτων τοῦ δικαστοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 14ου αἰῶνος. Αὐτή ή διδασκαλία ἐξεφράσθη με τὰ διατάγματα τῶν διαφόρων Συνόδων καί ἀπετέλεσε τή βάση γιά τήν περαιτέρω ὀνάπτυξη τής θεωρίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος ἔνσωματώθηκε ή ἀπαγόρευση τής τοκογλυφίας τὸ Κανονικό Δίκαιο.

Ἐξ ἄλλου, οἱ δικηγόροι τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου υἰοθέτησαν ὀλοένα καί περισσότερο τίς μεθόδους τῶν λαϊκῶν ἀντιπάλων των, ἔτσι ὡστε στὸ τέλος ή διάκριση μεταξύ των κατέστη δύσκολη. Εἶναι ὀλήθεια πῶς ὑπῆρχαν κλάδοι τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου που ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀπό τήν Κανονική θεωρία, ἀλλά δέν ἦσαν ἀντίθετοί τῆς. Περὶ τὸ τέλος τῶν Μέσων Χρόνων, ὁ ἐμπορικός νόμος, σχετικὰ με τὰ βασικά σημεῖα ἐπὶ τής τοκογλυφίας, υἰοθέτησε

πλήρως τις αρχές τῶν κανονιστῶν (Αὐτῶν πού ἐξέφραζαν τὸ Κανονικὸ Δίκαιο).

Ἐνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πού εἶχε ἡ Κανονικὴ θεωρία στὴν νομοθεσία τῆ σχετικῆ μετὴ τὴν ἠθικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐπιρροή τῆς ἦταν γενικὴ καὶ διαρκής. Ἐδῶ βρίσκουμε μιὰ ἀπὸ τις ἀρχές, πού ἀργότερα ἐγινε ἡ βάση τῆς ἐμποροκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικότερα ἡ πολιτικῆ τῶν προμηθειῶν (1). Ἐνας προτεστάντης ποιητῆς ἐνθυμίζει στὸν ἔμπορο πῶς: «Σᾶς δόθηκαν τὰ πλοῦτη γιὰ νὰ μπορῆτε νὰ προμηθεύσετε ἀπὸ μακρινές χώρες πράγματα πού χρειάζονται στὸ δικό σας ἔθνος». Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ βασικὴ γραμμὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη.

Οἱ σύγχρονοι Ἄγγλοι οἰκονομολόγοι, κατὰ κανόνα, ὑποθέτουν πῶς κάθε ἄνθρωπος ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του συμφέρον· πῶς ὁ καθένας κινεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ πλοῦτου· ἀλλὰ ἡ ἐξαιρέση ὀποιασδήποτε ἠθικῆς προϋπόθεσης δὲν πρέπει νὰ ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ συγγραφεῖς τῶν Μέσων Χρόνων κατεδίκαζαν ἀπολύτως τὴν ἐπίδωξη τοῦ πλοῦτου ὡς αὐτοσκοπὸ. Γιὰ τὸν θεολόγο αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐπιθυμία τοῦ κέρδους, πέρα ἀπὸ τὰ ἀπαραίτητα γιὰ νὰ κρατήσουν τὸν ἄνθρωπο στὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο πού ἔχει, εἶναι φιλαργυρία καὶ συνεπῶς ἀμαρτημα. Γενικά, ἡ οἰκονομικὴ διδασκαλία τῶν Μέσων Χρόνων ἦταν κλάδος τῆς θεολογίας. Οἱ μεσαιωνικοὶ διανοητῆς ἀνέπτυξαν ἐπίσης τὴν ἰδέα τῆς κοινωνικῆς κατάστασης ἢ τάξης. Ἐσκέφθησαν πῶς οἱ ἄνθρωποι ἐτοποθετήθησαν ἀπὸ τὸν Θεὸ κατὰ σειρά καὶ κατὰ τάξεις, ὁ καθένας μετὴ τὴ δουλειά του καὶ ὁ καθένας μετὴ τὸν δικὸ του τρόπο ζωῆς. Τὸ κέρδος ἐδικαιολογεῖτο ἀπὸ τὸ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος πρέπει νὰ παράσχη στὸν ἑαυτὸ του ἕναν τρόπο ζωῆς ἀνάλογο πρὸς τὴν τάξη του. Αὐτὸ εἶναι ἡ γνωστὴ θεωρία τῶν προκαθορισμένων ταξικῶν διακρίσεων.

Ὅταν ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή του τὸ σῶμα τῶν ἐμπόρων, δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ λογιζοσεῖ ἄνθρωπος ὅπου πρῶτος του σκοπὸς ἦταν νὰ κερδίση. Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, προηγουμένως εἶχε γίνει ἀπόπειρα νὰ ἐξορισθοῦν οἱ ἔμποροι· ἀλλὰ δεδομένου ὅτι αὐτὴ ἡ θεωρία δὲν μπορούσε νὰ κρατηθῆ, δὲν ἄσκησε καμμιὰν ἐπίδραση στὶς διδασκαλίες τῆς τελευταίας περιόδου τῶν Μέσων Χρόνων. Οἱ λόγοι οἱ ὅποιοι δικαιολογοῦν τὸ ἐμπόριο, κατὰ τὸν τρόπο πού τοὺς ἐξέθεσε ὁ Ἀκινάτης, ἐγιναν γενικῶς δεκτοί. Κατὰ τὴν ἀποψή του, τὸ ἐμπόριο ἐπιτρέπεται: α) ὅταν ὁ ἐμπορευόμενος πραγματοποιῆ ἕνα θεμιτὸ κέρδος· β) ὅταν διεξάγεται γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ· καὶ γ) ὅταν τὸ κέρδος δὲν θεωρεῖται αὐτοσκοπός, ἀλλὰ ἀμοιβὴ ἔναντι τῆς ἐργασίας τοῦ ἐμπόρου. Ὡς μέτρο θεμιτοῦ κέρδους ἐλήφθη τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῆς τάξεως τοῦ κερδίζοντος. Αὐτὴ ἡ παραδοχὴ καὶ ἐρμηνεία τοῦ ἐμπορίου κυριάρχησε τόσο πολὺ, ὥστε ἀργὰ μέχρι τὸ 1615 ὁ Antoine de Monchretienne ἐπανελάμβανε τις λέξεις τοῦ Ἀκινάτη.

1) Ἡ πρώτη μορφή τῆς ἐμποροκρατικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τις τρεῖς διαδοχικῆς, ὅπου ἡ μιὰ ἀναπτυσσόταν στὴ ἄλλη. Δηλαδή, ἡ πολιτικὴ τῶν προμηθειῶν, ἡ πολιτικὴ τῶν ἀναγκαιῶν καὶ ἡ προστατευτικὴ πολιτικὴ.

του πιστωτοῦ καὶ σ' αὐτὸ πού θά εἶχε ἂν ἐξεπληροῦτο ἡ σύμβαση. Ἐάν ἡ ἀθέτηση τοῦ ὀφειλέτου συνέχιζε, τὸ ἐπόμενο φυσικὸ διάβημα ἦταν ἡ ἐπιπρόσθεση ἑνὸς καθωρισμένου ποσοῦ (ποσοστὸ) πού ὑπελογιζετο περιοδικῶς. Παραδείγματα αὐτῶν ὑπάρχουν στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Γερμανία κατὰ τὸ πρῶτο ἡμῖς τοῦ 13ου αἰῶνος.

Κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα συναντᾶμε τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ α) *damnum emergens* τὸ ὁποῖο εἶναι πληρωμὴ γιὰ ζημία ἢ βλάβη πού πράγματι ὑπέστη ὁ πιστωτὴς ἐξ αἰτίας τῆς ἀθετήσεως τοῦ ὀφειλέτου, καὶ στὸ β) *uerum cessans* τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸ ἰθιανὸ διαφυγόν κέρδος. Ὁ οὐσιαστικὸς ὅρος στὴν πρώτη περίπτωση ἦταν ὅτι ἡ πραγματικὴ ζημία ἔπρεπε νὰ εἶχε συμβῆ. Ἐάν πράγματι συνέβαινε μιὰ τέτοια ζημία στὸν πιστωτὴ, ἦταν ὀρθὸ ὁ ὀφειλέτης νὰ τὴν ἀποκαταστήσῃ. Δὲν ὑπῆρχε ἀμφιβολία μεταξὺ τῶν μεγάλων θεολόγων ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου. Ὁ Ἀκινάτης ἀπέρριψε τὸ δεύτερο σημεῖο καὶ γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ ἡ αὐθεντία του τράβηξε πολλοὺς θεολόγους μὲ τὸ μέρος του. Ἄλλὰ κατὰ τὴν διάρκειά του 14ου καὶ 15ου αἰῶνος εἶχαν αὐξηθῆ οἱ εὐκαιρίες γιὰ σχετικῶς ἀσφαλεῖς καὶ κερδοφόρες ἐπιχειρήσεις. Οἱ θεολόγοι καὶ οἱ οἰκονομολόγοι ἄρχισαν νὰ θεωροῦν τὴν σύμβαση τοῦ *uerum cessans* ὡς ἠθικῶς δικαιολογήσιμη. Αὐτὴ ἡ ζημία ἐθεωρήθηκε τόσο σπουδαία, ὥστε ὁ ὅρος τόκος ἐγίνε ταυτόσημος μὲ τὸ *uerum cessans*.

Ἐν τούτοις, τὸ Κανονικὸ Δίκαιο ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τὸν πιστωτὴ νὰ ἀποδείξῃ πῶς ἂν εἶχε αὐτὸς τὰ χρήματά του, δὲν θά ὑφίστατο αὐτὴν τὴν συγκεκριμένη ζημία. Στὴν περίπτωσή τοῦ ἐμπορίου αὐτὴ ἡ ὑποχρέωση ἀποδείξεως παραμελήθηκε. Ὅποιοσδήποτε ἐμπορὸς, ἢ ὅποιο πρόσωπο σὲ ἕνα ἐμπορικὸ κέντρο, ὅπου ὑπῆρχαν εὐκαιρίες γιὰ ἐπιχειρηματικὲς ἐπενδύσεις, μπορούσε μὲ τελείως ἤσυχη συνείδηση νὰ συμβληθῆ μὲ ἕνα πρόσωπο γιὰ νὰ τοῦ δανείσῃ χρήματα καὶ νὰ λαβαίνει περιοδικῶς τόκο. Ὁ ἀρχικὸς δανεισμὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐλεύθερος, ἔτσι ἡ καταβολὴ τοῦ τόκου δὲν θά ἐθεωρῆτο ἀποζημίωση γιὰ τὴν χρῆση τοῦ χρήματος, ἀλλὰ ὡς ποινὴ γιὰ τὴν μὴ ἐμπρόθεσμη ἐπιστροφή του. Τὸ ζήτημα ἦταν ἂν αὐτὴ ἡ δωρεάν περίοδος μπορούσε νὰ παραμεληθῆ. Ἡ στάση τῶν κανονιστῶν ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀσαφής. Ὁ *Neuman* παρατηρεῖ πῶς οἱ συμβάσεις γιὰ τὴν πληρωμὴ τόκου ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέρα τοῦ δανεισμοῦ σιαιαντῶνται ἤδη ἀπὸ τὸ 1353 καὶ γρήγορα ἐγίναν κοινές. Τέτοιες συμβάσεις ἐπιτρέπονταν ἀπὸ τοὺς κανονιστῆς. Ἄλλὰ εἶναι πιὸ ἀσφαλὴς ἢ εἰκασία νὰ δεχθοῦμε τὴν θεωρίαν πῶς οἱ πρῶτες συμβάσεις ἦσαν πράγματι τεχνικὲς ἀποζημιώσεις μόνο γιὰ τὴν καθυστέρηση. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο, ἡ ἀλήθεια ἔχει ὡς ἑξῆς: οἱ μεγάλοι κανονιστῆς τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου (*Navarrus* 1586, καὶ *Scaccia*) ἐπρέσβευαν πῶς αὐτὴ ἡ καθυστέρηση μπορεῖ νὰ μὴ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν. Ἡ θεωρία τῆς ἀποζημίωσης λόγῳ καθυστερήσεως προέκυψε ἀπὸ μιὰ ἐντιμὴ προσπάθεια νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς ὀφειλέτες γιὰ τὴν πρόθυμη ἐπιστροφή τῶν χρημάτων. Ὁ τόκος δὲν ἀπαγορευόταν στὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις, διότι ἐθεωρεῖτο ὡς τμῆμα τῆς συμμετοχῆς στὸν κίνδυνον.

Ἡ δεύτερη μορφή ἀποκτήσεως εἰσοδήματος ἀπὸ τὴν ἐπένδυση κεφαλαίου ἦταν τὰ μισθώματα. Ἡ ἀγορὰ τῶν μισθωμάτων δὲν ἦταν ἐπινόηση γιὰ τὴν καταστρατήγηση τοῦ νόμου περὶ τοκογλυφίας. Οἱ ἰδιοκτῆται γῆς ἐθεωροῦσαν ὅτι εἶχαν δικαίωμα νὰ λαβαίνουν ἓνα *census* ἢ *firma* ἢ μιὰ σταθερὴ πρόσοδο ἀπὸ τὸν ἑνοικιαστή. Ἡ ἀγορὰ τῶν μισθωμάτων δὲν ἀπαγορευόταν ἀπὸ τοὺς κανονιστές, καὶ ἀποτελοῦσε ἐξαιρεση ἀπὸ τὸν περὶ τοκογλυφίας νόμο. Ὑπῆρχε διάκριση μεταξύ τοῦ *census reservativus*, γαιοπρόσδος ὅταν ἡ γῆ πράγματι μεταβιβαζόταν στὸν ἑνοικιαστή ἢ σὲ ἄλλο πρόσωπο, καὶ τοῦ *census constitutivus*, τὸ ὁποῖον συνιστοῦσε μισθωτικὴ ἐπιβάρυνση σὲ περιουσία πού παρέμεινε στὴν κατοχὴ τοῦ προσώπου τοῦ συμβληθέντος γιὰ τὴν πληρωμὴ της. Αὐτὴ ἡ διάκριση φαίνεται νὰ ἀνήκε στὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπου οἱ μισθωτικὲς ἐπιβαρύνσεις καὶ ὁ τόκος δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη μὲ τὴν σημερινή τους σημασία.

Κατὰ τὸν Lagenstein, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἡ ἀγορὰ τῶν μισθωτικῶν ἐπιβαρύνσεων δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἀπαραίτητως ὡς τοκογλυφικὴ καὶ συνεπῶς ἐπίμαρτος. Εἰδικῶς δὲ ἐδικαιολογοῦντο ὅταν εἶχαν ὡς σκοπὸ τὴν ἐξασφάλιση τῶν γηρατειῶν ἢ ὅταν ἐξασφάλιζαν εἰσόδημα σὲ πρόσωπα ἀσχολούμενα στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῦ Κράτους. Γινόταν ἀμάρτημα ὅταν καθιστοῦσε ἱκανοὺς τοὺς εὐγενεῖς νὰ ζοῦν ἄνεργοι μέσα στὴν πολυτέλεια, καὶ παρακινοῦσε τὶς χαμηλὲς κοινωνικὲς τάξεις νὰ ἐγκαταλείπουν τὸν τίμιον κόπο.

Τὸ σύστημα τῆς μισθωτικῆς ἐπιβαρύνσεως μποροῦσε εὐκολὰ νὰ γίνῃ εὐκαιρία γιὰ ἀμάρτημα στὸ ἄτομο καὶ νὰ προκαλέσῃ οἰκονομικὴ βλάβη στὴν κοινότητα· ἀλλὰ καθαυτὸ δὲν ἦταν μεμπτό, ὅπως ἦταν ἡ τοκογλυφία. Τὸ 1425 οἱ γεωργοὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Βοημίας ἀρνήθηκαν νὰ πληρώσουν τὰ μισθώματα στὸν Ἐπίσκοπο τοῦ Μπρέσλαου μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι τοῦτα ἦταν τοκογλυφικά. Ὁ Ἐπίσκοπος κατέφυγε στὸν Μαρτῖνο τὸν 5ο γιὰ γνωμάτευση καὶ τοῦτος ἀπεφάσισε πῶς οἱ μισθωτικὲς ἐπιβαρύνσεις δὲν ἦσαν ἐπίμαρτες, πῶς μποροῦσαν νὰ ἐπανακτηθοῦν ἀπὸ τὸ ἐπιβαρυνόμενο πρόσωπο, καὶ πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι παραπάνω ἀπὸ 7 ὡς 10 %. Ἀργότερα ἡ Καινικὴ θεωρία ἔκαμε πιὸ φιλελεύθερους τοὺς ὄρους πού ἐπέτρεπαν τὴν ἀγορὰ τῶν μισθωμάτων. Ἔτσι, τὸ ἐπιβαρυνόμενο πρόσωπο πρέπει πάντοτε νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα τῆς ἐπανακτήσεως καὶ ὁ λήπτης δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐπιστροφή τῶν χρημάτων του παρὰ τὴν θέληση τοῦ πληρωτοῦ. Περαιτέρω, ἡ ἐπιβάρυνση πρέπει νὰ προσαρτηθῆ σὲ κάποια ὠρισμένη καὶ σταθερὴ ἰδιοκτησία τέτοιας φύσεως, ὥστε νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ μονίμου εἰσοδήματος. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεῖα ἄρχισε ἀπὸ τὴν γῆ καὶ ἐπεξετάθη στὰ σπίτια, στὰ καταστήματα καὶ στὰ διόδια.

Οἱ ἐπενδύσεις σὶς συναλλαγές τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου μέσω τῆς ἐταιρικῆς συμμετοχῆς ἀποτελοῦσαν μιὰν ἄλλη μέθοδο μὲ τὴν ὁποία τὸ κεφάλαιο μποροῦσε νὰ ἐπενδυθῆ ἐπικερδῶς χωρὶς νὰ ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο. Τούτῃ ἡ μέθοδος ἐρμηνεύθηκε ἐπίσης ὡς μέθοδος καταστρατηγῆσεως τῶν διατάξεων τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Ἡ ἀρχαιότερη μορφή ἐται-

ρείας κατά τούς Μέσους Χρόνους ήταν ή *Commedia*, ή όποία άρχικώς ήτο μιá εταιρεία για ένα ώρισμένο ταξίδι ή για μιá επιχειρηματική έέργεια. Κατά τó τέλος τού 10ου αιώνος, οί έμποροι τών Ιταλικών πόλεων, οί όποιοί δέν ένδιαφέρονταν νά ταξιδεύουν οί ίδιοι, έστελναν τούς έμπορικούς αντιπροσώπους των. Ό έμπορος πού παρέμενε στή χώρα του ήταν γνωστός ώς *commendator* και ό ταξιδεύων συνεταίρος του ώς *tractator*. γενική πρακτική ήτο ή ύπόσχεση τού ένός τετάρτου τών κερδών στόν *tractator*. Έπί πλέον ό *tractator* μπορούσε νά έπενδύση στήν έπιχείρηση χρήματά του, ανεξάρτητα άπό τήν άνάληψη τού ταξιδίου.

*Ήδη άπό τó 1206 ό Ίννοκέντιος ό 3ος ρητώς συνέστησε πώς μπορεί νά προκύψη εισόδημα άπό ένα τίμιο κέρδος. Έξ άλλου, ό Άκινάτης παρατήρησε πώς τó κέρδος έπιτρέπεται στήν εταιρεία διότι ό έπενδύων παραμένει ίδιοκτήτης τού κεφαλαίου του, πρᾶγμα πού ίσοδυναμεί μέ τó ότι ό έπενδύων μετέχει στόν κίνδυνο. Μόνον όταν ό ίδιος ό έπενδύων μετέχει στόν κίνδυνο, ή σύμβαση είναι μιá πραγματική *societas*. Καί άφοϋ μετέχει στόν κίνδυνο, σύμφωνα μέ τήν Κανονική θεωρία, έχει τó ήθικό δικαίωμα νά μετέχη και στά κέρδη. Οί κανονιστές δέν έκριναν δυσμενώς καμμιά συμφωνία τών συμβαλλομένων, στό βαθμό πού ή συμμετοχή έκάστου έξακολουθοϋσε νά έξαρτάται άπό τó άβέβαιο κέρδος. Άλλά μέχρι τις άρχές τού 16ου αιώνος οί κανονιστές έδίδεσκαν σταθερά πώς τó νά συναλλάσσει για μιá ώρισμένη άμοιβή έπάνω στό έπενδυθέν κεφάλαιο, ανεξάρτητα άπό τήν τύχη τής έπιχειρήσεως, μπορεί νά κάμη τήν σύμβαση τοκογλυφική. Η συμμετοχή στόν κίνδυνο παρέμεινε πάντοτε ώς νόμιμο συστατικό τού νομικού όρισμού τής εταιρείας.

Γιά νά συγκεφαλαιώσουμε: 1) Ό «καπιταλιστής» τού 15ου αιώνος μπορούσε νά έπενδύση μέ τή μορφή τοκοφόρου δανείου, κατά τήν έννοια τής *roena conventionalis*, ή όποία ώρισμένως άνεγνωρίσθη ώς νόμιμη μέ νόμο τού 1485. 2) Μποροϋσε νά άγοράση μιá μισθωτική έπιβάρυνση στήν περιουσία ένός γαιοκτήμονα ή ένός έμπόρου. 3) Η πιό έλκυστική έπένδυση ήταν ή έπένδυση σέ διάφορες μορφές εταιρειών, στό βαθμό πού ύπήρχε ό κίνδυνος. Τó ρητό ήταν: «Όπου ό κίνδυνος έκει και ή εταιρεία». Ό όρισμός τής τοκογλυφίας κατέληξε νά σημαίνει: «κέρδος χωρίς κίνδυνο».